

KULTURNI RAD HRVATA U BERLINU (1974.-1990.)

Srećko LIPOVČAN
Zagreb

UDK: 008(430.2 Berlin=862)"1974/1990"
Prethodno priopćenje
Priljeno: 10. 2. 1998.

U tekstu se daje pregled kulturnog rada Hrvata u Berlinu u razdoblju od 1974. do 1990. godine na osnovi autorove dokumentacije i osobnoga uvida.¹ Riječ je o segmentu života velike populacije (gotovo 20.000 ljudi, toliko imaju i neki manji hrvatski gradovi!), a kulturne potrebe zadovoljavali su unutar Hrvatske katoličke misije (utemeljene 1969.) ili u različitim oblicima rada u vlastitoj udruzi, Hrvatskoj kulturnoj i sportskoj zajednici, osnovanoj 1984. Kritički se prate i djelatnosti koje su se (u jugoslavenskim i njemačkim strukturama) odvijale pod jugoslavenskim imenom, jer su i u njima Hrvati sudjelovali. Riječ je o prvom pokušaju iznošenja dostupnih podataka i njihova sistematiziranja, jer sustavno istraživanje njemačkih, jugoslavenskih i hrvatskih vrela tek predstoji. Studija je istodobno i poziv za koncipiranje sveobuhvatnog istraživačkog projekta.

Za razliku od rezultata postignutih u istraživanju starije (prekomorske) hrvatske dijasporne – o životu i radu hrvatskih građana u zapadnoeuropskim zemljama uopće malo je pisano, pa tako i o novijem razdoblju. Još nisu poduzeta interdisciplinarna istraživanja, pa nemamo uvida u svekolike aspekte njihova života i rada. To vrijedi i za SR Njemačku, u kojoj je broj Hrvata bio (a još i sada jest) najveći u Europi, i danas se cijeni na više stotina tisuća.² Koliko mi je poznato, nisu sustavno proučavana ni vrela njemačke, ni jugoslavenske, ni hrvatske provenijencije. Sada, na kraju stoljeća koje je – nakon razdoblja osmanlijskih osvajanja u XV. i XVI. stoljeću – donijelo milijunsku hrvatsku dijasporu, vrijeme je za to.

Zadaća je ovog rada iznijeti, sistematizirati i objasniti dio dostupnih podataka samo o jednom segmentu života Hrvata na jednom, strogo ograničenom području: o kulturnom radu u (nekadašnjem) Zapadnom Berlinu te upozoriti na to koja bi daljnja istraživanja valjalo poduzeti. Kad u tekstu nije druk-

čije navedeno, podaci se temelje na dokumentaciji u posjedu autora.³

OPĆE PRILIKE

a) Život Hrvata na zapadno-berlinskoj sceni može se pratiti nakon godine 1966., kada u grad-otok⁴ u kratkom razdoblju (osobito od 1968. do 1971.) stiže velik broj njih, posebice mladih ljudi. Iznimno je bio visok udio žena (djevojaka) koje su posao mahom našle u tada ekspanzivnoj elektronskoj industriji (AEG, TELEFUNKEN, STANDARD LORENZ itd.), a muškarci su se u velikom broju zaposlili u građevinskoj i metalnoj industriji. Mnogi su stigli "organizirano", s unaprijed potpisanim ugovorima o radu, a berlinskim ih je poduzetnicima slao Savezni biro za zapošljavanje sa sjedištem u Beogradu.⁵ Velik broj Hrvata (muškaraca i žena) radio je, a i danas radi u gastronomiji.⁶

b) Broj stranih radnika – državljana Jugoslavije – toliko je porastao samo u nekoliko godina, da su u Zapadnom Berlinu postali druga skupina po broju, odmah iza turskih građana.⁷ To je ponukalo Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu da godine 1969. utemelji Hrvatsku katoličku misiju⁸ koja će godinama biti jedina struktura u kojoj su se Hrvati masovno okupljali, zadovoljavajući ne samo vjerske nego i nacionalne potrebe.⁹ U okviru tih posljednjih potreba posebnu je važnost imalo očuvanje kulturnog identiteta.

Po njemačkim statističkim podacima već je 1974. u Zapadnom Berlinu živjelo nešto više od 30.000 jugoslaven-skih građana,¹⁰ a od toga je Hrvata bilo najmanje 17.000.¹¹

c) U ovoj se studiji ne bavimo nizom egzistencijalnih problema hrvatskih ljudi (svijet rada, obiteljski život, uvjeti stanovanja, redovito školovanje djece itd.), ali moramo se upitati: u kakvim je uvjetima i organizacijskim oblicima uopće bilo i moguće zadovoljavanje njihovih kulturnih potreba (i kao konzumenata i kao stvaralaca).

Opća je značajka života svih inozemnih radnika (i obitelji)¹² bila da su tek malobrojni koristili kulturnu ponudu velegrada. To vrijedi i za Hrvate. Razlozi apstinencije leže u nedostatnu znanju jezika (samo manji broj pripadnika prvo-ga naraštaja ga je nastojao donekle korektno svladati, jer je živio u iluziji da će ostati samo godinu-dvije i vratiti se), nadalje u slabo razvijenim kulturnim potrebama ove, podrijetlom pretežito ruralne, populacije, odnosno u značajkama njihove socijalne strukture i, osobito, u stupnju naobrazbe.

d) Također valja podsjetiti da su Hrvati dobar broj godina živjeli u informacijskoj izolaciji. Jedan od koraka prema boljem informiranju bio je i osnivanje radioemisije u najvećoj radio-televizijskoj kući, Zapadnonjemačkom radiju (Westdeutscher Rundfunk – WDR/Köln), godine 1970.¹³ Jedna od programskih zadaća emisije bila je i informiranje o relevant-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

nim, svakodnevnim problemima slušatelja na području cijele Savezne republike, a u tom okviru pozornost se posvećivala i čednom zadovoljavanju kulturnih potreba. Objavljivane su i informacije o kulturnom životu u pojedinim jugoslavenskim republikama (dakle, "u domovini"), ali i izvješća o djelatnosti slušatelja, pri čemu su veliku važnost imale najave različitih kulturnih, športskih i zabavnih priredbi.¹⁴

Strani radnici i njihove obitelji u Zapadnom Berlinu – pa tako i Hrvati – živjeli su u ponešto drukčijim okolnostima zbog posebnog političkog statusa grada. Kölnska radioemisija nije mogla posvetiti dostatno pozornosti specifičnostima života u Berlinu, pa su predstavnici relevantnih društvenih skupina u Upravnom odboru radiotelevizijske postaje *Sender Freies Berlin*¹⁵ nakon dugih natezanja (zbog otpora unutar kuće) ishodili odluku da se pokrene lokalni (regionalni) radioprogram na materinskim jezicima dviju najbrojnijih skupina stranih radnika u gradu. Za to su se osobito založili predstavnici Saveza njemačkih sindikata, organizacije *Arbeiterwohlfahrt*¹⁶ te Katoličke i Evangeličke crkve.¹⁷

PREGLED DJELATNOSTI I PROBLEMA

Oslanjajući se na dostupne izvore – a zbog lakšeg pregleda – kulturni rad Hrvata u Berlinu možemo podijeliti u dva razdoblja: do 1984. i od 1984. do 1990. Godinu 1984. držimo razdjelnicom stoga što je tada osnovana prva samostalna udruga pod hrvatskim imenom, *Hrvatska kulturna i sportska zajednica*. Valja podsjetiti: Hrvati-jugoslavenski državljani bili su posljednji kojima je iz domovine velikodušno dopušteno osnovati udrugu pod vlastitim nacionalnim imenom!¹⁸

Individualno zadovoljavanje kulturnih potreba prevažan je dio života (npr. odlasci na kulturne priredbe, posjedovanje obiteljske knjižnice itd.), ali ga nije moguće kvantificirati ni dokumentirati bez valjano provedenog ispitivanja. Koliko mi je poznato, takvih anketa među hrvatskom populacijom u razmatranu razdoblju nije bilo. Stoga smo ovdje prisiljeni ograničiti se na pojam kulturnog rada kao samorganizirane djelatnosti i, pokatkad, njezina predstavljanja u javnosti.

Tko su bili nositelji, koliko ih je bilo i o kakvu je radu riječ? I zbog preglednosti smo se odlučili na prikaz postojećih struktura, i to s unutarnjim kronologijskim načelom, s uvjerenjem da je taj tip eksplikacije najprikladniji za značaj ove studije kao svojevrsne predradnje i, što bi autor želio, poticaja za daljnja istraživanja.

Hrvatska katolička misija u Berlinu (HKM)

a) Misija je počela radom u ožujku 1969., prvi župnik je bio franjevac Anđelko Validžić koji je stigao iz Rima, prvo sjedište u crkvi sv. Bonifacija u gradskoj četvrti Kreuzberg

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

(Yorckstr. 88) a zatim u Kolonenstrasse.¹⁹ Uskoro je prostor postao pretijesan, pa je njemačka crkva 1973. za vjerske (i kulturne) potrebe Hrvata ustupila velik ali neuređen i neprikladan kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana uz crkvu sv. Klementa u Stresemannstr. 66, u Kreuzbergu. Počela je obnova u kojoj su sudjelovali i vjernici, a osobitu podršku (i novčanu potporu) dala je Berlinska biskupija pod upravom pokojnog kardinala Bengscha.²⁰

Još u toku obnove tadašnji je voditelj HKM potaknuo akciju koja će trajno obilježiti nazočnost Hrvata u gradu u kojemu je – 1928. – preminuo i bio pokopan autor glasovitih crtica *Lišće*, Fran Mažuranić. Na tom groblju²¹ su berlinski Hrvati u proljeće 1974. podigli impozantan granitni blok s uklesanim hrvatskim povijesnim grbom (inicijator akcije se nije potpisao), a prigodne razglednice s fotografijom spomenika, odnosno likom pisca i uputom o spomeniku, i godinama kasnije kružile su među ljudima. Spomenik je podignut dobrovoljnim priložima velikog broja hrvatskih ljudi koji su time, nema sumnje, ne samo odali počast velikanu malih književnih oblika u povijesti hrvatske knjige, nego su i vlastit život izvan domovine i daleko od nje identificirali s njegovom sudbinom. U to doba bučne i organizirane hajke na hrvatstvo ova je gesta imala posebno značenje.

b) Godine 1975. obnova je kompleksa u Stresemannstrasse završena i u rujnu su tu otvoreni novi prostori *Hrvatskog katoličkog centra* (kasnije nazvan i *Hrvatski dušobrižnički centar*) u kojem će se idućih godina – sve do danas – odvijati niz kulturnih, umjetničkih, športskih, pedagoških i socijalnih djelatnosti: Književno društvo *Mažuranić*, dva crkvena zbora (mješoviti zbor mladih *Ivan Lukačić*, zbor odraslih), tamburaški i harmonikaški orkestar, vokalno-instrumentalna skupina, folklorne skupine. Redovito se održavao vjeronauk na hrvatskom jeziku, otvoren je socijalni ured *Caritasa*, a dječji vrtić je 1985., kad je župnikom bio agilni fra Ivan Dotur, pohađalo oko 800 djece. Crkva je imala i hrvatsku školu, jer je u Berlinu postojala samo dopunska nastava za djecu jugoslaven-skih državljana kojom je, prema sporazumu s njemačkim vlastima, u potpunosti upravljala Vojna misija SFRJ. Stoga je osobito bio cijenjen samoprijegoran rad časnih sestara.²² O velikim crkvenim blagdanima (Božić, Uskrs, Duhovi) na misama je uvijek bilo nazočno više od tisuću vjernika, a poslije su ljudi u pravilu ostajali u prostorima HKC-a, jer je priređivan program. Hrvatski i slovenski svećenici u Berlinu često su surađivali. O Duhovima 1985. proslavi obljetnice HKC-a pridružili su se tako i predstavnici Slovenaca, na čelu sa svojim gostom, pomoćnim biskupom mariborskim, dr. Jožefom Smejdom.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

c) Berlinske su vlasti javno podržavale i hvalile rad HKM. Tako je (na spomenutoj proslavi desetljeća rada HKC-a) načelnika Berlina E. Diepgena zastupala senatorica za školstvo, prof. Hanna-Renate Laurien, posebno istaknuvši brigu crkve za djecu.²³ Kad je pak HKM 17. i 18. lipnja 1989. obilježavala dva desetljeća rada, gost je bio (nedavno preminuli) nadbiskup Josip Uhač, papinski nuncij u Bonnu. S visokih crkvenih mjesta redovito se pružala takva vrsta potpore svećenstvu, sestrama i vjernicima. S razlogom: 1989. je HKM, prema vlastitim podacima, redovito okupljao oko 10.000 od – ukupno – 15.000 Hrvata.²⁴ Tim se brojem ni prije ni kasnije nije mogao pohvaliti nitko drugi u Berlinu.²⁵

U strukturama pod jugoslavenskim imenom

a) Kako smo napomenuli, u Zapadnom Berlinu se zbog posebnog statusa grada-zemlje diplomatsko i konzularno predstavništvo SFRJ zvalo Vojna misija.²⁶ Uz obavljanje redovitih diplomatskih i konzularnih poslova ona je bdila i nad "slobodnim aktivnostima" svojih građana, pa je tako nadzirala i rad Kluba jugoslavenskih građana koji se godine 1974. i 1975. nalazio u neprikladnim prostorijama (Reichspietschufer, Kreuzberg) i u koji je dolazio relativno mali broj Hrvata, a i ti su se ograničili na neke športske aktivnosti (šah). Pravog kulturnog rada i nije bilo, javne su se manifestacije ograničavale na proslave Dana žena, rođendana Josipa Broza i Dana republike u tipično socijalističkom stilu, ali i na niskoj razini.²⁷

b) Obvezatno je bilo da se na svim proslavama pojavljuju djeca-učenici Dopunske škole.²⁸ Nastavnici su iz Jugoslavije dolazili "po republičkom ključu", pa su – unatoč činjenici da je najveći broj roditelja bio iz hrvatskih krajeva – njihovu djecu podučavali i nastavnici iz Srbije i Crne Gore. Stoga je redovito dolazilo do (ne samo) kulturnih konflikata, jer su se djeca (koja su, u najboljem slučaju, natucala dijalektalni idiom roditelja) iz škole vraćala s "naučenim" frazemima tipičnim za srpski jezik. Roditelji su bili ogorčeni, ali bespomoćni: kod kuće su s djecom – u najboljem slučaju²⁹ – razgovarali zavičajnim idiomom, a poznavajući slabo hrvatski standard, nisu se uspješno mogli oduprijeti nametnutoj srpskoj frazeologiji koja je – dolazeći iz "Jugoslavenske škole" – imala službeni karakter. Bolje stanje nije bilo ni na drugoj razini problema: u nastavnom programu. To što se u Dopunskoj školi "učilo" mahom je bila državna i ideologijska propaganda jugoslavenskoga sustava, a najmanje učenje "materinskog" jezika ili važnih činjenica o domovini, pa su hrvatski roditelji s njom s pravom bili nezadovoljni.³⁰

c) S vremenom se – i zbog stalnog nezadovoljstva roditelja³¹ – jugoslavenska dopunska nastava u nekim aspektima počela drukčije organizirati; nastojanjem pojedinih

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

službenika Vojne misije ("kadar iz SR Hrvatske") ujednačavan je sastav nastavnika, pa ih je krajem sedamdesetih godina iz Hrvatske već bilo više. No, ideologijska isključivost i naglašena državna propaganda su ostali. Unatoč pojedinačnim nastojanjima nekih službenika koji su bili odgovorni za rad dopunske nastave,³² legitimni se zahtjevi Hrvata za primjerenom naobrazbom nisu mogli ostvariti: "općeu-goslavenski" nastavni planovi i programi bili su u praksi reducirani na propagandu, pa je to umanjilo³³ potencijalne pozitivne efekte.³⁴ Kada su se Hrvati u Berlinu sredinom osamdesetih godina počeli pod svojim imenom organizirati i izvan HKM, uočilo se da su jedan od najtežih problema baš njihova djeca, u pravilu već posve "integrirana" u njemačko društvo (tj. s izrazito slabim poznavanjem i materinskog jezika i osnovnih činjenica o Hrvatskoj). To je onda posljedomalo i potrebama za određenim oblicima rada s njima, o čemu će više riječi biti u odjeljku o Hrvatskoj zajednici.

d) Već spomenuti *Arbeiterwohlfahrt* je početkom sedamdesetih godina otvorio – inače neprikladne – prostorije za potrebe svojega Savjetovališta za jugoslavenske građane. No, kako ljudi nisu dolazili samo sa socijalnim problemima nego i drugim potrebama (za okupljanjem, susretima sa znancima, zabavom pa i kulturnim radom) pokazala se uskoro potreba za većim i organiziranijim prostorom. *Arbeiterwohlfahrt* je tako 1975. jugoslavenskim građanima stavio na raspolaganje drugi kat u svojoj novosagrađenoj zgradi u općini Tiergarten (Alt Moabit 74), a na I. katu je bilo smješteno Savjetovalište. Zanimljivo je da su ljudi cijeli kompleks kolokvijalno zvali "Savjetovalište" – i onda kad su počeli dolaziti "na II. kat". U tom prostoru rad je nastavio i spomenuti Klub jugoslavenskih građana koji je nekoliko godina kasnije dobio ime Edvarda Kardelja.

Koliko je njemačkim institucijama tada, sredinom sedamdesetih godina, doista bilo stalo do prave razine stvari, govori činjenica da nikada nisu dopustili da na "II. katu" prorađi pravi kulturni centar, iako su se tamo počele odvijati neke, tipično kulturološke, "aktivnosti" (priredbe, predstave, priručna knjižnica itd.). A voditelja prostora (organizator zbiivanja i knjižničar) zaposlili su kao pazikuću (Hausmeister)!³⁵ Nadalje, pod izgovorom da djelatnost *Arbeiterwohlfahrta* pripada (i proračunski) u nadležnost Senatora za rad i zdravlje, pojam "kultura" nije se smio ni glasno izgovoriti, a kamoli prostor tako službeno nazvati; "kultura" je, dakako, bila u nadležnosti posve drugog ministra – Senatora za kulturu, a taj nije tada imao baš nikakve namjere sufinancirati nekakvu "kulturnu djelatnost" stranaca! Nadalje, ovakva jedna zadaća prelazila je dosta nisku stručnu i intelektualnu kompetenciju

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

tadašnjeg personalnog sastava Arbeiterwohlfahrta (s pravom se govorilo kako tamo dospijevaju oni stranački kadrovi koje berlinski SPD nije nigdje drugdje mogao smjestiti; i po tome je AWO podsjećao na prilike i praksu u Jugoslaviji).

Ovakav stav berlinskih vlasti zatvorio je i one mogućnosti koje su, otvaranjem prostora u Alt Moabitu 74, realno postojale za organiziraniji i razložitiji kulturni rad jugoslavenskih građana, pa i Hrvata. Naime, nastojanjem tadašnjeg voditelja³⁶ okupila se manja, ali za ozbiljniji rad spremna skupina. Jedan odbor izradio je i prijedlog Statuta budućeg Kulturnog centra AWO-a, lišen svake ideologizacije i tada uobičajenih fraza, a pripremljen je i umnožen u tri korektno jezične verzije (na njemačkome, na hrvatskome i na srpskome jeziku) i to – valja reći – uz veliku podršku tadašnjeg konzula za školstvo, Z. Plećaša. Do osnivanja Kulturnog centra (kao institucije) u tom prostoru nikada nije došlo.

e) Odnos berlinskih vlasti prema kulturnom radu "inozemnih sugrađana" počeo se, međutim, polagano mijenjati u osamdesetim godinama, kad se i jugoslavenski građani počinju organizirati u samostalnim udrugama pod nacionalnim imenom i izvan dotadašnjih okvira katoličkih misija.³⁷ U početku je bilo vrlo teško: odjednom se "na terenu" pojavilo nekoliko novih "subjekata" koji su – argumentirajući da i oni plaćaju porez kao i svi ostali Berlinci – počeli zahtijevati razumijevanje i pomoć njemačke države za svoje "slobodne aktivnosti". Valja reći kako su mnogi predstavnici njemačkih vlasti u početku nevoljko primili činjenicu da odjednom moraju imati posla s nekakvim Slovencima i Hrvatima, Makedoncima i Albancima, a dosad je sve bilo tako jednostavno – svi su bili "Jugoslaveni".³⁸

Ipak, pojedini predstavnici berlinskih vlasti počeli su pokazivati više razumijevanja za činjenice i veći senzibilitet za složene (ne samo međunacionalne nego i političke) odnose u jugoslavenskoj federaciji, pa onda i – logikom stvari – među jugoslavenskim državljanima u Berlinu. Tu na prvom mjestu valja spomenuti prof. Barbaru John, političarku CDU-a, koja je, napustivši predavačko mjesto na Slobodnom sveučilištu (*Freie Universität*, Berlin), preuzela odgovornu i nimalo laku dužnost opunomoćenice za strance u uredu Senatora za zdravstvo i socijalna pitanja.

f) Na početku mandata, u rujnu 1987., iz njezina je ureda izašla već spomenuta brošura *Jugoslawen in Berlin*. Autor, Hartmut Topf, držan je "specijalistom za Jugoslaviju". Knjižica nije sastavljena sa zlovoljom, dapače; no, bila je nedostatno kritički napisana,³⁹ s različitim (točnim i netočnim, katkad zbrkanim) obavijestima o tome tko su zapravo "Jugoslaveni".⁴⁰ Ipak, bila je prvo izdanje takve vrste, pa se iz nje

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

posredno može očitati i službeno gledanje na probleme, iako pojedini "biseri" idu na dušu autora, a ne službene politike. Za ilustraciju: jedno poglavlje opisuje prirodne ljepote zemlje, pri čemu se u tekstu dobro pazi da se hrvatska obala slučajno ne bi nazvala hrvatskom ("Jadranska obala"). U odjeljku o povijesnom razvitku također je vidljiv napor "jugoslavizacije unatrag";⁴¹ dok se tako izričito ističe "herojstvo Crnogoraca" u obrani neovisnosti, ništa se ne govori o obrambenoj granici od osmanlijskih nadiranja koja je stoljećima tekla kroz hrvatske zemlje, iako je to bila prigoda da autor štogod kaže o višestoljetnim migracijama Hrvata. U pitanju Kosova npr. autor jednostavno preuzima služenu srbijansku tezu da su se Albanci na Kosovo naselili tek nakon što su Srbi odatle izbjegli. Ima i netočnih godina (Srbija nije postala kraljevinom 1892.), za unutarnju krizu kraljevske Jugoslavije navedeno je nekoliko razloga, ali o velikosrpskom konceptu nema ni riječi. U odjeljku o "radničkom samoupravljanju i politici nesvrstanosti" autor je apologetski i nekritički raspoložen.⁴²

g) Već B. John u predgovoru naglašuje kako su "kulturalne aktivnosti koje Jugoslaveni u Berlinu njeguju u svojim zavičajnim udrugama neobično raznolike i začuđujuće životne" te savjetuje čitateljima (dakle Nijemcima i drugim inozemnim sugrađanima) da posjete neku od pet postojećih udruga "gdje sigurno mogu računati s gostoljubivošću."⁴³ Autor teksta cijelo poglavlje posvećuje i "Jugoslavenskim udrugama u Berlinu".⁴⁴ I tu se u odjeljku o "Dopunskoj školi" u nekritičkom tonu izvješćuje kako "(...) to u svakom slučaju treba služiti razvijanju nacionalnog identiteta mladih ljudi, učvršćivanju veza s dalekim zavičajem i upoznavanju s političkim danostima u njoj, državnim praznicima i organizacijama mladih", iako koji redak dalje točno konstatira da je "nepovoljan odnos nastavnika iz različitih jezičnih područja s obzirom na ona iz koje dolaze obitelji."⁴⁵ Fantom "srpskohrvatskog" bio je otporniji nego što se misli.

Hrvatska kulturna i sportska zajednica (HZ)

Utemeljena je u svibnju 1984., a tri godine kasnije, prema vlastitim navodima, brojala je 650 članova.⁴⁶ Bila je (statutarno i stvarno) otvorena i za članove drugih nacionalnosti. Iako je u spomenutom razdoblju u nekoliko navrata mijenjala adresu,⁴⁷ HZ će se vrlo brzo i izvan hrvatske kolonije proćuti različitim (i novim) oblicima rada, pa će nakratko imati na raspolaganju i vrlo prikladne prostorije u najreprezentativnijem dijelu grada, na Kurfürstendammu.

a) Od početka se rad HZ odvijao u koordinaciji s određenim strukturama u tadašnjoj SR Hrvatskoj, odakle je uostalom i stiglo "odobrenje" da napokon i Hrvati osnuju

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

udругu pod svojim imenom. Vodstvo HZ kontaktiralo je tako s Komisijom za radnike u inozemstvu (pri Republičkoj konferenciji SSRNH) ali i s odgovarajućim odjelima u tadašnjem Republičkom komitetu za kulturu. Statut HZ respektirao je (uz, razumije se, njemačke propise o udrugama)⁴⁸ i legalitet struktura u Hrvatskoj. Tako je, npr., logotip udruge bilo ovalno polje s povijesnim hrvatskim grbom koji izranja iz morskih valova, a nad valovima je bila ucrtana i mala crvena zvijezda.⁴⁹ Na godišnje skupštine HZ dolazili su gosti iz Zagreba, a bili su nazočni, u pravilu, i predstavnici Vojne misije SFRJ. HZ je ubrzo nakon osnivanja, uz pomoć i potporu iz Hrvatske, priredila i Dane hrvatske kulture (godine 1985.), a od početka su se ustalile javne tribine i razgovori sa stručnjacima s raznih područja (npr. o zdravstvenoj kulturi), s Hrvatima iz domovine ili iz drugih dijelova SR Njemačke, ali i s Nijemcima (npr. o problemu dvojezičnosti djece). U razdoblju o kojem govorimo održan je veći broj vrlo dobro posjećenih tribina i književnih večeri na kojima su, između ostalih, gostovala ugledna imena hrvatske kulture, znanosti i javnoga života.⁵⁰ Na gostovanje su u organizaciji partnera u Hrvatskoj i HZ dolazile kazališne skupine⁵¹ i umjetnici-pojedinci, osobito s programima za djecu, "klape" iz primorskih hrvatskih krajeva i, razumije se, športaši i zabavni glazbenici.

Bio je to "širi okvir", atmosfera u kojoj se provodilo slobodno vrijeme, ali se u njemu s vremenom razvila i vlastita djelatnost članova Zajednice, djece, mladih i odraslih. Primjera radi reći ćemo nešto više o problemima drugoga naraštaja te, s tim u svezi, o kazališnom radu s djecom i mladima te o jednoj većoj akciji Književnog društva Stjepan Grgić kojom je na primjeren način afirmiran hrvatski kulturni i nacionalni identitet u Berlinu.

b) Već je istaknuto da je jedno od pitanja koje je najviše zaokupljalo većinu hrvatskih roditelja bilo sudbina njihove djece, takozvanog drugog (i već trećeg!) naraštaja. Iako se sva složenost problema rođenja, školovanja i odrastanja mladih Hrvata u berlinskome društvu i sustavu naobrazbe ne može svesti samo na problem njihova slabog (ili često: vrlo slabog) poznavanja nekog od narječja hrvatskoga jezika, ipak je ta činjenica ponajprije i ponajviše osvijestila veći broj roditelja da odjednom – posve nemoćni – stoje pred problemom jednakim raspadu obitelji. Generacijski konflikti, uobičajeni u doba puberteta u svakoj obiteljskoj zajednici na svijetu, ovdje su zadobili nove, dramatične razmjere: u emocionalno povišenoj atmosferi roditelji su u pravilu govorili svoj domaći hrvatski idiom, a njihova im djeca odgovaraju berlinskim dijalektom. I jedni i drugi povišenim glasom, i jedni i drugi sa sve manje šanse da se (i akustički) razumiju.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

Integrativni procesi u njemačko društvo tekli su brzo i bili su neumoljivi, a nisu, razumije se, zastali na razini "socijalne integracije", nego su logikom stvari – ni danas nije drukčije – išli u smjeru udaljavanja mladih od domovine njihovih roditelja. U tome, razumije se, nisu ništa mogle promijeniti ni žalopojke ni zaklinjanja roditelja u nacionalnu svijest, jer rečenica "mi smo Hrvati, a ne Nijemci" jednom desetogodišnjem djetetu koje je u Berlinu rođeno i polazilo školu – nije mogla značiti ništa (osim negativne konotacije u društvu vršnjaka: ti si stranac).

Ostanemo li na problemskoj razini jezika na kojoj su se često reflektirala i sva druga pitanja identiteta, moramo zaključiti kako hrvatski – u očima i ušima hrvatske djece – nije mogao ni imati nikakvu snagu javne činjenice; djeca su ga shvaćala i prema njemu se odnosila tako kakav je njegov status doista bio: za kućnu uporabu, sveden obično na stotinjak fraza. Od njemačkih ili turskih vršnjaka su u najboljem slučaju mogli čuti: *Du sprichst jugoslawisch!*

Valjalo je, dakle, nešto pokušati uraditi s jezikom i mladima samim. "Rješenje" se, stjecajem okolnosti, našlo u organiziranju kazališnog rada s djecom i mladima. Nakon što je 1985. osnovana Lutkarska scena koju je financijski potpomogla senatska uprava za kulturu (prvi put do tada uopće),⁵² ujesen 1986. uvjeti su bili već toliko sazreli (okupila se veća skupina zainteresirane djece i mladih u dobi od sedam do petnaest godina) da je utemeljeno Kazalište mladih *Marin Držić*.⁵³ Na prvoj produkciji (musical *U koga se uvrгло ovo dijete*) radilo se godinu i po dana, premijera je bila u ožujku 1988. Do ljeta su u Berlinu odigrane još dvije reprize (sve pred punim gledalištem), a u lipnju i srpnju "Držićevci" su poduzeli i trojednu turneju po Hrvatskoj s nastupom na Međunarodnom festivalu djeteta u Šibeniku.⁵⁴ Za problem jezika i identiteta djece i mladih nije, razumije se, ni odlučan ni prvi kriterij bilo neko estetsko postignuće. Uostalom, riječ je bila o početničkom amaterskom poslu. Ono što je bilo važno i što se uspjelo pokazati i ostvariti jest skupni angažman djece i roditelja-članova Kazališta: sve što je urađeno – njihovo je djelo. Kad je na premijeri s berlinske pozornice zazvučala hrvatska riječ (kao dijalog ili kao song), nešto se bitno promijenilo u odnosu mladih (ali i mnogih roditelja!) prema hrvatskom jeziku: "izašao" je iz obiteljske skrovitosti i nevažnosti i – pretvorio se u javnu činjenicu; od privatnog i neobvezatnog postao je pravim komunikacijskim sredstvom.

Uspjeh tog mjuzikla,⁵⁵ prve produkcije Kazališta mladih *M. Držić*, privukao je lijep broj novih članova i potaknuo rad na daleko ambicioznijem projektu, s ekipom profesionalnih suradnika iz Zagreba, pa je mjuzikl *Mačak Džingiskan* i *Miki*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

Trasi V. Parun i L. Tulača u režiji Z. Ladike okupio više od 40 malih, mladih i odraslih sudionika.⁵⁶

c) Književno je društvo *Stjepan Grgić* osnovano godine 1986. a nazvano po – nekoliko mjeseci ranije preminulom – darovitom radniku-pjesniku⁵⁷ koji je bio član Hrvatske zajednice i prvi dao prijedlog da se Književno društvo osnuje. Organizator i voditelj bio je agilni Josip Medved, Društvo je okupljalo odraslije članove i imalo posebnu skupinu mladih. Priredilo je niz javnih književnih večeri, a samozatajno je radilo na redovitim sastancima, stvarajući u HZ atmosferu sklonu knjizi i riječi.

U proljeće 1988. Društvo je, u zajednici s Književnim društvom *Mažuranić* (pri HKM), obrazovalo Odbor koji je pozvao na obilježavanje 60. obljetnice smrti i 130. obljetnice rođenja hrvatskog književnika Vladimira Frana Mažuranića,⁵⁸ pa je (na hrvatskom jeziku i s njemačkim sažetkom) tiskao letak (Poziv) u kojem se kratko se govori o obitelji Mažuranić i Vladimiru Franu, a objavljen je i Program obilježavanja obljetnica: postavljanje spomen-ploče, književna večer i tiskanje spomen-knjige.⁵⁹ Također je objavljeno nekoliko Mažuranićevih *Misli* i tekst koji će biti urezan na spomen-ploči. Svečanosti su održane 19. studenoga. Na kući u kojoj je književnik umro, u Dieffenbachstrasse 67,⁶⁰ otkrivena je metalna spomen-ploča veličine 70 x 50 cm, s upisanim hrvatskim i njemačkim tekstom,⁶¹ uokvirenim hrvatskim pleterom. I danas se tamo nalazi.

Iz opsežne *Obavijesti za novinstvo* koju je sutradan Hrvatska zajednica umnožila kao dokumentaciju o manifestaciji i razaslala medijima⁶² saznajemo o otkrivanju ploče, književnoj večeri i predstavljanju knjige dvojezičnog izdanja *Lišće/Das Laub*.⁶³ Okupilo se više od 200 osoba, a neizravno je sudjelovalo i više, jer je svaki podupiratelj koji je uplatio najmanje 25 njemačkih maraka – dobio i knjigu, a narudžbe su stizale i od Hrvata izvan Berlina i izvan Njemačke. Ovaj Spomen Franu Mažuraniću nedvojbeno je, analiziramo li najvažnije podatke, uspio okupiti lijep broj berlinskih Hrvata koji su na prikladan način demonstrirali kulturnu posebnost i, istodobno, otvorenost hrvatske kulture i njezine veze sa svijetom.⁶⁴ Još je jedna, dodatna dimenzija u tome da su otkriću spomen-ploče bili nazočni i tu govorili visoki predstavnici njemačkih vlasti: gradonačelnik općine Kreuzberg, W. Krüger i članica berlinske vlade, gđa B. John, dajući svečanosti službeni značaj. Intencija organizatora da svečanost ne potone u nekakvu "hrvatskom getu" bila je jasno izražena već u pozdravnom govoru predsjednika KD S. Grgić, J. Medveda;⁶⁵ zatim je toplo govorio gradonačelnik Krüger, istaknuvši kako je Kreuzberg uvijek bio domicilom književnicima

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

iz svijeta, kako je Fran Mažuranić, uronjen u književnost "svojega hrvatskog zavičaja" ovdje živio kao njemački publicist, da je bio pripadnikom intelektualne međunarodne elite i da je, pišući u Berlinu⁶⁶ svoja djela na hrvatskome jeziku, i on bio izrazom raznolikosti kulturnog života Kreuzberga.⁶⁷ Kraćim govorom obratila se tada i Barbara John, a s obzirom na to da je govorila kao član berlinske vlade, njezine formulacije imaju posebnu težinu. Prisutne je, naime, pozdravila ovako: "Moje vrlo poštovane dame i gospodo, dragi hrvatski Berlinci!"

Pridjev hrvatski postao je normalnom riječi kao što su i sve ostale, stekao je pravo (kulturne; kulturno-političke) javnosti. Vratimo li se u mislima deset godina unatrag, znat ćemo kakvo su iznimno političko značenje imale njezine riječi, pa ih donosimo u cijelosti, jer takvih je dokumenata iz ovoga razdoblja vrlo malo. Kazala je ovo:

"Danas se ovdje zbiva nešto posve nesvakidašnje. Vrlo je rijetko da se na nekoj berlinskoj, krojčberškoj ulici govore stihovi i isto je tako rijetko da se otkriva spomen-ploča književniku iz doba Weimarske republike. To moramo zahvaliti vama, dragi hrvatski Berlinci, vi ste tražili i pronašli ovu kuću i time niste samo skrenuli pozornost na jednoga od svojih velikih sinova nego i na vrlo plodno doba duhovnoga života Berlina. Weimarska je republika privukla velik broj književnika iz svijeta, postojala je živa razmjena mišljenja među njima, a njima pripada i Fran Mažuranić. Svatko zna kako je tada bilo teško pisati i od toga živjeti. Bilo je to gotovo nemoguće. I utoliko su udivljenja vredniji oni koji su se odlučili živjeti kao slobodni književnici. Vi također znate da u Berlinu nakon Weimarske republike, u doba nacističkog terora, ta slobodna razmjena misli više nije bila moguća, ali je žalosno da takva živog književnog života više nije bilo niti nakon rata. Ali, duboko se nadam: među pripadnicima naroda koji k nama stižu iz jugoistočne Europe dolaze i umjetnici, pisci, književnici u naš grad. I zato je ovo vrlo važan trenutak za Kreuzberg i veliki trenutak za Berlin: onima koji pridolaze možda će uspjeti da Berlin ponovno učine središtem književnoga života. Možda je ovo danas mali početak. I ja sam rođena u Kreuzbergu i uvijek sam bila pomalo ponosna na to da sam Krojčberžanka. Sa znanjem o životu i djelu ovoga hrvatskog pjesnika stekli smo za to još jedan razlog. Hvala vam!"⁶⁸

Medijski odjek tih zbivanja nije bio zanemariv, ali je otpočeo objavom skandalozne vijesti TANJUG-ova dopisnika iz Berlina.⁶⁹ Vjesnik je ipak nekoliko dana kasnije u Pismima čitatelja objavio prosvjed L. Brumnjaka iz Berlina kojim se ispravljaju netočnosti i navodi ono što je TANJUG prešutio.⁷⁰

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

Spomenutu OBAVIJEST Hrvatske zajednice korektno su (s manjim kraćenjima ili gotovo u potpunosti) prenijeli *Glas koncila*, *Hrvatske novine* iz Gradišća (s dvije fotografije) i šapirografiran *Bilten* br. 2/88. (glasilo hrvatskih studenata u tuđini).⁷¹ Kratku vijest o svečanostima objavila je i londonska *Nova Hrvatska*.⁷² Problemski tekst "u povodu 60. god. smrti Mažuranića i otkrivanja spomen-ploče u Berlinu" pod naslovom *Zimzeleno lišće* je u tjedniku *Danas* napisala N. M. Blažević, a u *Vjesnikovoj* Panorami subotom književni kritičar J. Pavičić objavio je feljton pod naslovom *Povučeni stanar gđe Eichler*; preslikana je i naslovna stranica knjige.⁷³ List hrvatskih katoličkih misija *Živa zajednica* izvijestio je o svečanosti u člancima na hrvatskom i njemačkom jeziku.⁷⁴

* * *

Podaci izneseni u ovom pregledu tek su nacrt za jedan budući mozaik. Pouzdana slika svih segmenata moći će biti izrađena tek nakon sustavnog istraživanja svekolike građe. Stoga ovdje nije mjesto općenitijim zaključcima. Vjerujem ipak da i izneseni podaci daju konture značenja ovoga segmenta života i rada hrvatskih ljudi. U sklopu nekih šire, sustavnije zamišljenih istraživačkih projekata o hrvatskoj dijaspori zapadnoberlinska scena nadaje se kao izgledan model. S obzirom na isprepletenost djelovanja jugoslavenskih, njemačkih i hrvatskih struktura u navedenu razdoblju uvjeren sam da bi i njemačka strana imala interesa za takav znanstvenoistraživački projekt.

BILJEŠKE

¹ Kraći pregled pod istim naslovom izložen je na simpoziju *Hrvatska 2000. Hrvatska dijaspora (jučer, danas, sutra)*, održanom od 13.-15. 6. 1997. u Zagrebu.

² Obično se barata brojkom od oko 400.000. Njemački kancelar dr. Helmut Kohl je godine 1991./1992. u više navrata govorio o 500.000 Hrvata (od više od 600.000 ukupnog broja jugoslavenskih državljana). Valja razlikovati Hrvate (kao kategoriju nacionalne skupine) i građane Republike Hrvatske (kao kategoriju državljana), jer u prvu skupinu ubrajamo i Hrvate iz Republike Bosne i Hercegovine.

³ Kao urednik na radiopostaji *Sender Freies Berlin* (SFB) živio sam i radio u Zapadnom Berlinu od ožujka 1974. do veljače 1990. (s prekidom od 1979.-1984., kad sam kao akreditirani dopisnik SFB-a i dviju radiopostaja u Kölnu /Westdeutscher Rundfunk-WDR i Deutsche Welle-DW/ bio u Zagrebu, ali sam i tada redovito boravio u Berlinu i stoga bio dobro obaviješten o zbivanjima). Dokumentaciju (u daljnjem tekstu: DA) sam spreman staviti na raspolaganje onima koji žele proučavati to razdoblje.

⁴ Poseban status *Zapadnog Berlina* je do ponovnog ujedinjenja Njemačke bio posljedicom savezničke podjele nakon poraza *Trećeg Reicha* u II. svjetskom ratu.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

Subvencioniran od Savezne vlade u Bonnu, Zapadni je Berlin bio "izlogom" (bogatog i slobodnog) Zapada prema (siromašnom i neslobodnom) Istoku.

⁵ Jedna od hitnih istraživačkih zadaća bila bi i studija o tom, "organiziranom" odlasku hrvatske radne snage "u najboljim godinama". Svakako da je riječ o nekoliko različitih čimbenika, pri čemu ne valja zaboraviti ni "rezultate" neuspjele privredne reforme godine 1966. U bivšoj Jugoslaviji uglavnom se isticalo kako je to "otvaranje granica" jedan od pokazatelja razlike između jugoslavenskog i drugih (istočnoblokovskih) sustava "realnih socijalizama". No, riječ je bila i o dugoročnijim ciljevima jugoslavenskih vlasti (oličenih i u djelatnosti Saveznog biroa): činjenice govore da je najveći broj onih koji su iz Jugoslavije odlazili tražiti kruha u zemlje Zapadne Europe – dolazio iz Hrvatske (uz Hrvate iz Bosne i Hercegovine). Drugim riječima: iz tada najveće razvijene republike odlazio je najveći broj ljudi. Najrazvijenija republika nije bila u stanju ulagati u vlastita, slabije razvijena područja, a u saveznu je blagajnu izdvajala opsegom najveća sredstva za sufinanciranje nerazvijenih područja drugih jugoslavenskih republika. Dakle, "izvoz radne snage" bio je demografska politika saveznih vlasti koja je poticala odlazak Hrvata u svijet. Posljedice su takve politike bile: devizne doznake hrvatskih radnika postale su znatnom stavkom u bilanci SFRJ, a demografska slika Hrvatske i dijelova BiH bivala je sve nepovoljnijom, pa se bitno nije popravila ni do danas.

⁶ Zapadnoberlinska *Udruga gastronomi* raspolagala je podacima da je krajem sedamdesetih godina u gradu bilo više od 400 restorana "jugoslavenskog" tipa. Vlasnici (ili zakupci) su mahom bili Hrvati, u velikom broju podrijetlom iz dalmatinske zagore ili zapadne Hercegovine (npr. Tigarica, Livno). Ako računamo da u restoranu u prosjeku radi pet osoba, onda je riječ o deset posto ukupnoga hrvatskog stanovništva.

⁷ Pod terminom "turski građani" obuhvaćamo ovdje državljane Republike Turske, a ne samo Turke kao nacionalnu skupinu. U razmatranu se razdoblju (i s njemačke i s turske službene strane) uvijek govorilo samo o Turcima, iako su iza toga imena sakriveni i Kurdi iz Republike Turske (njihov se broj danas cijeni na više od 600.000 osoba). Uočavajući tu terminološku praksu, moramo zaključiti da su njemačke vlasti ne samo respektirale nego i potpuno preuzele službenu nomenklaturu turske države. Na isti način su se ponašale i prema skupini jugoslavenskih državljana (usp. bilješku 10).

⁸ Za cijelo ovo razdoblje jedno će od najvažnijih vrela biti dokumentacija HKM u Berlinu, pa je (uz, dakako, službene izvore njemačke provenijencije) – ne smije zaobići niti jedan ozbiljan istraživač.

⁹ Religioznost je bez sumnje bila jedna od važnih, temeljnih značajki najvećega dijela prvoga naraštaja hrvatske dijaspore u zapadnoeuropskim zemljama. Uz vjerske potrebe toga, podrijetlom pretežito neurbanog katoličkog pučanstva (a posebice iz krajeva u kojima je stoljećima bio odlučan rad franjevačkoga reda /Dalmatinska zagora, srednja Bosna i zapadna Hercegovina/), značenje pripadanja katoličkoj vjeri imalo je i dodatnu dimenziju, uzrokovanu karakterom političke vlasti nakon 1945. koja je – uz naglašenu protuvjersku propagandu – ne samo potiskivala nego i progonila hrvatski na-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

cionalni osjećaj, pri čemu je to osobito revno i često brutalno provodila u Bosni i Hercegovini. U stranome svijetu hrvatski se čovjek u okrilju svojih katoličkih misija osjećao dvostruko slobodnim: i vjerski i nacionalno.

¹⁰ Tek nakon uspostave suverene i međunarodno priznate Republike Hrvatske u Njemačkoj se moguće registrirati kao hrvatski građanin (pod posebnom šifrom); sve do tada njemačka je (pa onda i zapadnoberlinska) službena statistika (objave u redovitim mjesečnim glasilima Ureda za statistiku) poznavala samo Jugoslavena (Jugoslawen). Usp. npr. brošuru *Jugoslawen in Berlin, Neu-Berliner mit Liebe zur alten Heimat* (Jugoslaveni u Berlinu, Novi Berlinci s ljubavlju prema starom zavičaju) u izdanju Ureda opunomoćenice za strance pri Senatskoj upravi za zdravstvo i socijalna pitanja (Ausländerbeauftragte beim Senator für Gesundheit und Soziales), rujan 1987. Upravo nam podaci hrvatskih katoličkih misija i njemačke crkve (na osnovi statistike o plaćanju crkvenog poreza) mogu dati odgovor na pitanje koliki je broj Hrvata zapravo bio "utopljen" u Jugoslavenima. HKM u Berlinu je npr. 1974. službeno operirala brojkom od 20.000 Hrvata (dakle, oko 2/3 ukupnoga broja jugoslovenskih građana!) koju iznosi i u prikazu vlastite djelatnosti u brošuri *Jugoslawen in Berlin* (str. 24). Službenici predstavništva bivše Jugoslavije u Zapadnom Berlinu, Vojne misije SFRJ, nisu priznavali tako visok broj Hrvata, ali nisu nikad bili spremni javnosti dati svoje podatke o nacionalnoj strukturi, iako su ih imali (na osnovi podataka o izdavanju ili produženju putovnica, odnosno tzv. republičkog državljanstva). Kao urednik na SFB-u te sam podatke opetovano ali i uzaludno nastojao dobiti. "Tajnovitost" i zatvorenost bila je jedna od značajki ponašanja jugoslovenskih predstavništava u inozemstvu uopće. No, praktična provedba državne politike u dobroj je mjeri i tu ovisila o tome tko su bili (i odakle dolazili) službenici. Nije preporučljivo generaliziranje, osobito ne za cijelo razmatrano razdoblje, jer su se i taktika i politika i profili službenika mijenjali i u skladu s promjenama u Jugoslaviji, osobito u osamdesetim godinama (veći broj "kadrova iz Hrvatske").

¹¹ Usp. moju reportažu: *10 godina Hrvatskog katoličkog centra u Berlinu*, Deutsche Welle/Köln, 16. 5. 1985., DA.

¹² Razumije se, stranci (nenijemci) u Berlinu nisu bili samo radnici ("Gastarbajteri") u našem smislu riječi, tu i danas živi velik broj pojedinaca raznih profesija, osobito umjetničkih, podrijetlom iz stotinjak zemalja svijeta, također i Hrvata. Službena njemačka politika nije rabila pojam *Gastarbeiter*, jer je u svakodnevici imao pogrdan prizvuk, pa se u početku služila terminom *ausländische Arbeitnehmer* (inozemni posloprimac). Mediji su međutim redovito govorili o strancima (*Ausländer* je, naravno, također imao negativan prizvuk). Nastojeći promovirati politiku socijalne integracije inozemnih radnika i njihove djece od sredine sedamdesetih godina pronašao se izraz inozemni sugrađani (*ausländische Mitbürger*).

¹³ Program se svakog dana od 18.20 do 19.00 sati pod imenom *Sendung für Jugoslawen* (Emisija za Jugoslavena) emitirao na hrvatskom i srpskom jeziku (jedna redakcija s glavnim urednikom Nijemcem i jedna emisija na dva jezika). Početkom osamdesetih

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

godina uvršteni su u program i redoviti "blokovi" na slovenskom i makedonskom. S albanskim je jezikom išlo puno teže. Nakon "kosovskih zbivanja" godine 1981. urednik ovog programa je javno izjavio da će se zauzeti da se u *Emisiji za Jugoslavene* pojave i prilozi na albanskom jeziku tek onda "kad ovaj postane zapovjedni jezik u Jugoslavenskoj narodnoj armiji"(!).

¹⁴ Radioemisije na hrvatskom jeziku emitirala je i kölnska postaja *Deutsche Welle* (Glas Njemačke). Iako su bile u prvom redu namijenjene slušateljima u Hrvatskoj (kratki val), redovito ih je slušao i velik broj Hrvata u Njemačkoj. U sedamdesetim i osamdesetim godinama u emisijama na hrvatskom jeziku velika se pozornost posvećivala fenomenu kulture, zahvaljujući osobito pojedinim urednicima i novinarima (G. Borić, A. Perz, S. Rostocher). Nakon međunarodnog priznanja Republike Hrvatske uprava DW je formirala samostalnu hrvatsku redakciju koja djeluje i danas.

¹⁵ Članovi najvišeg upravnog tijela (*Rundfunkrat*) svake od radio-televizijskih postaja-članica ARD-a (Radna zajednica njemačkih radiotelevizijskih postaja) su predstavnici parlamentarnih stranaka, sindikata, crkava, udruge poslodavaca itd. u odnosnoj saveznoj zemlji (federalna struktura). Riječ je o specifičnom pravnom položaju njemačke javne radiodifuzije: postaje nisu ni državne ni privatne nego su ustanove javnog prava. Od početka osamdesetih godina sve su im veća konkurencija privatne radiotelevizijske kuće.

¹⁶ Ime organizacije teško je adekvatno prevesti na hrvatski (Blagostanje za radnike je najprecizniji prijevod, ali u hrvatskom nezagran). Utemeljen je AWO 1920. u okviru SPD-a i ima mrežu institucija širom Njemačke. Djeluje samostalno, ali je financiran iz proračuna i dobrovoljnih priloga. Bio je i ostao svojevrsni "pandan" *Caritasu*, odnosno organizaciji *Diakonisches Werk*, dobrotvornim ustanovama njemačke Katoličke odnosno Evangeličke crkve. Za Hrvate je *Arbeiterwohlfahrt* bio posebno važan zato što je – sukladno sporazumu između SFRJ i SRNJ – baš on imao zadaću brinuti se o jugoslavenskim državljanima (u pitanjima socijalnog života). O tome kako je to radio – bit će još riječi u ovoj studiji.

¹⁷ Započelo se emitiranjem emisija za turske i jugoslavenske državljanke u Zapadnom Berlinu. Radioprogram pod imenom *Sendung für unsere Mitbürger aus Jugoslawien* (Emisija za naše sugrađane iz Jugoslavije) startao je 6. 5. 1974. Na početku je emitirano samo deset minuta, od 1975. petnaest a od 1977. trideset minuta dnevno (osim subotom i nedjeljom). Prema programskoj koncepciji emisije -osim, razumije se, najvažnijih, za život bitnih tema, osobita je pozornost posvećivana kulturnim sadržajima (nacionalna baština, rad jugoslavenskih građana). Izbjegavši u imenu pojam *Jugoslawen*/Jugoslaveni (pa i pridjev jugoslavenski), emisija je od samog početka emitirana na hrvatskom, srpskom, makedonskom i slovenskom jeziku, a pisali su i govorili kolege iz odgovarajućih nacionalnih/jezičnih okružja. Broj priloga na pojedinom jeziku odgovarao je, *grosso modo*, stvarnom broju Hrvata, Srba, Makedonaca i Slovenaca u Berlinu. Tako je oko 70 posto programa emitirano na hrvatskom jeziku. Prilozi iz kulturne baštine i posebne emisije za djecu i mlade (s težištem na književnosti) bili su redoviti i sastavni dio tog programa.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169
LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

¹⁸ Slovenci su svoje kulturno društvo osnovali već 1980., ubrzo zatim su to uradili i Makedonci. Zanimljivo je da do g. 1990. nije osnovana nijedna udruga pod srpskim imenom. Berlinski Srbi (podrijetlom iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore) zadovoljili su se okupljanjem (i u pravilu rukovođenjem) u udrugama pod jugoslavenskim imenom.

¹⁹ Usp. S. Lipovčan, *Dva desetljeća Hrvatske katoličke misije u Berlinu*, WDR, 14. 6. 1989., DA; *Jugoslaven in Berlin*, str. 25

²⁰ Od ukupno dva milijuna stanovnika u Zapadnom je Berlinu tada živjelo oko 10 posto katolika. Hrvati su bili najbrojnija skupina stranaca-katolika (Talijana je, primjerice, bilo oko 7000, Slovenaca oko 2000). Berlinski biskup imao je rezidenciju u Istočnom Berlinu. Biskup i kardinal Bengsch opetovano je iskazivao naklonost prema Hrvatima. Naslijedio ga je kardinal Joachim Meissner (danas je na čelu najveće i najbogatije njemačke /nad/biskupije, u Kölnu) koji je u tom segmentu nastavio politiku svojega predhodnika. Donedavni nadbiskup zagrebački, kardinal Franjo Kuharić, u spomenutom je razdoblju često dolazio u Berlin, ponajviše u vrijeme duhovskih blagdana, kad se tradicionalno podjeljivao sakrament svete potvrde. Tada se i u javnosti susretao s berlinskim biskupom, pokazujući i na taj način visok stupanj dobrih odnosa.

²¹ Grob je identificirao i o njemu se godinama, sve od sredine pedesetih godina, brinuo berlinski slavist, prof. Frank Siegmann. Naime, kao student je boravio u Hrvatskoj (Slavistička škola), saznao da je Mažuranić umro u Berlinu, ali da je to uglavnom sve što se o njegovu tajnovitu životu i smrti zna. Nakon povratka u Berlin uspjelo mu je pronaći grob. Urnu s posmrtnim ostacima su predstavnici Društva književnika Hrvatske 1970. prenijeli u domovinu i ona je danas na groblju u rodnom Novom.

²² Na primjer, godine 1985. svetu je potvrdu primilo 281 dijete. Usp. već cit. reportažu *10 godina...*, DW, 16. 5. 1985., DA.

²³ Kazala je i ovo: "Kao senatorica za školstvo mogu reći: kad bih s ostalom djecom imala tako malo problema kao s vašom, onda bih imala puno više vremena nego što ga sada imam" (DW, snimka, cit. reportaža).

²⁴ Prikaz rada HKM do 1987. objavljen je u već spomenutoj brošuri *Jugoslaven in Berlin* (str. 24 – 25) kao autoreferat, pa je u tom smislu izvor podataka zasnovan na službenom izvješću HKM-a.

²⁵ Razumije se, ne treba smetnuti s uma činjenicu da su u berlinskom vjeroispovjesnom rasporedu Hrvati bili brojem vrlo istaknuta skupina, a plaćali su i crkveni porez iz kojeg su davanja proistjecale određene obveze crkve. No, s obzirom na karakter političke vlasti u tadašnjoj Jugoslaviji, ni politički se značaj ne smije podcijeniti. Položaj fratara i časnih sestara, koji su u pravilu svi bili jugoslavenski državljani, bio je delikatan. I kao ljudi i kao osobe crkve dijelili su sudbinu ostalih Hrvata i u tom smislu što su bili pod pritiskom kompleksa "podvojene ličnosti" (lojalnost državi kojoj ni u smislu nacionalne ni u smislu vjerske politike nisu doista mogli biti iskreno lojalni). Stalna je napetost između HKM i Vojne misije SFRJ vladala

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

i zbog činjenice što su vjerske manifestacije i druge priredbe pohađali i hrvatski emigranti, a nekolicinu najrevnijih među njima svi su znali: pred crkvom su nudili letke ili prodavali svoja izdanja (novine, brošure itd.). Pristup im crkva niti je htjela, niti mogla zapriječiti, pa se tako automatski izvrgavala prijekoru da "služi okupljanju emigranata".

²⁶ Bila je akreditirana pri Savezničkom Kontrolnom vijeću. U istočnom dijelu grada koji je proglašen glavnim gradom DDR-a redovito je djelovala Ambasada SFRJ.

²⁷ Na primjer, priredba "u čast Dana republike" u organizaciji Udruženja jugoslavenskih građana E. Kardelj nastavljena je zabavom i plesom, da bi završila dvjema pjesmama: Jugoslavijo, Jugoslavijo i – Marš na Drinu. (SFB, *Izješće*, 25. 11. 1986., DA)

²⁸ Održavala se u pravilu jednom tjedno, bila je fakultativna.

²⁹ Nije bio rijedak slučaj da su roditelji s djecom i u kući govorili njemački. Ali, kako je najveći broj njih govorio slab ili loš njemački, to se još više povećala konfuzija u objektivno bilingvalnoj situaciji.

³⁰ U to su doba djecu uredno "primali" u pionire, pa je tako postojao i Pionirski odred *Ivo Andrić*. Kad sam u jednoj emisiji SFB-a spomenuo da odluka o takvu imenu nije baš najsretnija, jer je Andrić kao ambasador Kraljevine Jugoslavije u glavnom gradu *Trećeg Reicha* (1939.-1941.) bio jedan od arhitekata pristupa Jugoslavije Trojnom paktu (što prosječan slušatelj nije mogao znati, jer je socijalistička Jugoslavija o tome mudro šutjela), pa to – bar u Berlinu, i bar iz obzira prema razumljivoj osjetljivosti domaćina na vlastitu totalitarnu prošlost nije pametna odluka – izazvalo je to veliku nevoljkost u Vojnoj misiji (gdje su sve emisije i tako redovito snimane). Kao ilustracija atmosfere u kojoj se tada živjelo može poslužiti sljedeća zgoda: jedan dobronamjerni službenik natuknuo mi je – dakako, neslužbeno! – kako to o Andriću ipak nisam trebao objaviti, jer "narod ne treba da se opterećuje prošlošću", jer "ima drugih problema", a "Nemci i tako ne znaju srpskohrvatski i nemaju pojma ni o čemu".

³¹ To nezadovoljstvo bilo je latentno, izražavalo se individualno, češće i u verbalnim okršajima, pa iako nije dobivalo oblike većega (brojno) političkog prosvjeda, ipak je u sebi stalno nosilo tu klicu. Kakva god službena politika bila, sve je teže bilo jednostavno ignorirati zahtjeve većine ljudi zato što je riječ bila o flagrantnoj povredi ustavnih prava.

³² Tu je dužnost sredinom sedamdesetih godina obavljao konzul u Vojnoj misiji SFRJ, Z. Plećaš, kojem je uspjelo podignuti stručnu razinu ovog "školovanja" i povećati broj nastavnika iz Hrvatske. Na sličan način je, u dakako promijenjenim (nešto povoljnijim) uvjetima kasnih osamdesetih godina radila i gđa Lj. Alajbeg-Beširević. Kao diplomati od karijere oboje su se – od početka procesa osamostaljivanja – stavili na raspolaganje hrvatskoj državi.

³³ I od propisanog nastavnog plana zapravo je ostvarivano malo. Djecu su uglavnom "spremali" ("uvježbavali") za službene državne manifestacije – od početka školske godine "radilo" se na pripremi priredbi za Dan republike, od početka drugog polugodišta uzurbanano se pripremalo program za Dan žena, a odmah nakon toga – za Dan mladosti.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

³⁴ No, da su neki drugi narodi i tada mogli raditi drukčije, pokazuje postojanje i rad dopunske nastave za slovensku djecu u Berlinu, također u nadležnosti Vojne misije. Republika Slovenija slala je u pravilu vrlo dobro pripremljene i stručne nastavnike (što se za republiku Hrvatsku ne može reći), a škola se i službeno zvala "Slovenska dopunska nastava". Slično je bilo i s makedonskom djecom. Hrvatskoj je djeci, dakle, pod udarom modela tobožnjeg zajedničkog srpsko-hrvatskog jezika, bilo oduzeto i ono elementarno pravo koje su njihovi vršnjaci ostvarivali u domovini. Dakako, u istom su položaju načelno bila i srpska i muslimanska djeca (jer su njima predavali i nastavnici iz Hrvatske u zajedničkim razredima). Fikcija o zajedničkom jeziku i tobožnjem jedinstvu nije koristila nikome, a škodila je svima.

³⁵ Dakako, s odgovarajuće niskim primanjima, što je morao prihvatiti i prvi voditelj, inače profesor filozofije.

³⁶ Bio je to Srđ Samardžić, porijeklom s Brača (stjecajem obiteljskih okolnosti studij je završio u Skopju, gdje mu je profesorom bio P. Vuk-Pavlović, a prije dolaska u Berlin živio je u Novom Sadu).

³⁷ Ovdje se misli na hrvatsku i slovensku katoličku misiju.

³⁸ Isti problem ponovit će se – ali u drastičnijoj mjeri – kad se bude raspadala bivša Jugoslavija, pri čemu su se Hrvati opet našli u objektivno najtežem položaju (bili su i žrtva agresije i žrtva antihrvatske propagandne mašinerije u Njemačkoj).

³⁹ Osobito se to odnosi na poglavlje pod naslovom "Jugoslavenski društveni sustav" (*Jugoslaven in Berlin*, str. 17 – 19).

⁴⁰ U poglavlju "Višenacionalna država Jugoslavija" tako npr. tvrdi: "Službeni je državni jezik, posebice u vojsci, srpsko-hrvatski. U službenim tekstovima u Hrvatskoj nalazimo i(!) označe hrvatskosrpski" (ib., str. 7), da bi odmah u nastavku upozorio kako se unatoč svim sličnostima "(...) varijanata i dijalekata srpskohrvatskoga" koje pretežu – "(...) mora konstatirati da su srpski i hrvatski potpuno samosvojni književni jezici s vlastitim korijenima u tradiciji", a odmah dalje tvrdi da su "slovenski i makedonski dva druga južnoslavenska službena jezika", a da su u obje autonomne pokrajine i magjarski, odnosno albanski u službenoj uporabi. Iz nespretnih formulacija koje su kontradiktorne (ali u pozadini kojih stoji napor da se pod svaku cijenu sačuva privid "srpskohrvatskoga") – slijedi zaključak koji je, dakako, točan, ali koliko je sve to postalo jasnije njemačkom čitatelju – drugo je pitanje: "Dakle, jugoslavenski ne govori nitko, govori se ili jedan ili drugi jugoslavenski jezik." U istom poglavlju se dalje spominje kako je Ustav iz 1974. republikama dao široku "vlastitu odgovornost", da su se zadaće savezne države svele zapravo samo na vanjsku politiku i vojsku, pa zaključuje vrlo zanimljivo: "Jedinstvo u raznolikosti nije lako održati, postojeći problemi imaju u prvom redu historijske razloge. Zato i najviša državna deviza glasi: bratstvo i jedinstvo."

⁴¹ Preuzeta je zapravo vrlo glasna teza dr. M. Ekmečića, po kojoj su "Jugosloveni" oduvijek postojali, ali ih je "vjera razdvojila", pri čemu je, razumije se, krivac bio Rim i Katolička crkva.

⁴² Npr. sljedeća floskula o samoupravljanju: "I plaće i primanja vrednuju se kolektivno." (ib., str. 17)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

⁴³ *ib.*, str. 4.

⁴⁴ *ib.*, str. 23 – 27. Autor napominje kako je zamolio svaku udrugu da sama sastavi tekst o svojem radu, pa su to i uradili "Slovenija", "Hrvatska zajednica" i "Hrvatska katolička misija" (str. 23). Sam je napisao kraće prikaze o ostalim udrugama (Udruženje jugoslavenskih građana E. Kardelj, Klub Makedonaca G. Delčev, Klub kosovskih Albanaca B. Curri). Pridodana je i informacija o radu regionalne emisije na SFB-u.

⁴⁵ *ib.*, 22.

⁴⁶ *usp. Jugoslawen in Berlin*, str. 24.

⁴⁷ Nedostatak primjerenih prostorija bio je jedan od najvećih problema svih udruga stranih građana. Ono što su pod povoljnim financijskim uvjetima (ili besplatno) bili spremni staviti na uporabu uredi u pojedinim berlinskim općinama često je bilo premalo ili neprikladno i na lošijoj poziciji. Plaćati pak visoku stanarinu u reprezentativnijem dijelu grada udruge nisu mogle. Tradicionalne predodžbe većine njemačkih partnera iz sedamdesetih godina (o "slučaju Arbeiterwohlfahrt" već smo nešto kazali) da je za strance najbolja neka vrsta geta (tj. da nisu ni u stanju uraditi nešto što bi s pravom izazvalo kulturološki interes drugih stanovnika Berlina) teško su se ispravljale.

⁴⁸ I HZ je postojala kao registrirana udruga pri sudu (*eingetragener Verein*, e. V.).

⁴⁹ Logotip, dakle, nije bio puka preslika "republičkog grba".

⁵⁰ Među njima su, primjerice, bili Ivo Kušan, Tomislav Ladan, Vladimir Koščak, Slavko Mihalić, Antun Šoljan, Ante Stamać, Dušan Bilandžić, Ivica Maštruko, Zvonko Lerotić, Slaven Letica.

⁵¹ Tako je, npr., u studenom 1987. gostovalo i međunarodno poznato zagrebačko kazalište lutaka KVAK, s dvije izvedbe u sjedištu Zajednice, ali i izvedbama u Dječjem vrtiću Hrvatskog dušobrižničkog centra (u Stresemannstrasse) i Dječjem vrtiću *Arbeiterwohlfahrt* (u Lützowstrasse). *Usp. izvješće o tome, WDR, 11. 11. 87., DA.*

⁵² S manjom skupinom mladih uspjelu predstavu starofrancuske farse *Maitre Pathelin* napravio je gost iz Zagreba Zlatko Bourek.

⁵³ Kazalište je osnovano na inicijativu roditelja-članova HZ, utemeljitelji su Jasna i Romano Vlahov, a od početka im se pridružio i autor ove studije.

⁵⁴ Predstava je odigrana i u Zagrebu, Varaždinu, Zadru, Biogradu, Filip-Jakovu i Dubrovniku.

⁵⁵ Opsežna programska i novinska dokumentacija u posjedu autora.

⁵⁶ Premijerno je izveden u studenome 1989., gostovalo se iduće godine na Šibenskom festivalu, u Zagrebu i Slavonskom Brodu te u Kanadi i Sjedinjenim Američkim Državama.

⁵⁷ U ostavštini je Grgić ostavio zbirku pjesama. O njoj se vrlo pohvalno izrazio Slavko Mihalić kojega je Društvo zamolilo da o pjesmama dade svoj sud. U devedesetim godinama knjiga Grgićevih pjesama je izašla s predgovorom N. Jurice.

⁵⁸ Tiskani letak, POZIV, DA.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169
LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

⁵⁹ "Kako namjeravamo obilježiti ove obljetnice? – Svečano, dostojanstveno i radno. Zajednički, kao trajan spomen na pjesnika i čovjeka, kao izraz vlastita duhovnog i nacionalnog identiteta, pripadništva; kao izraz i naš vlastiti prinos promicanju i čuvanju hrvatskih kulturnih vrednota izvan Domovine, na evropskoj pozornici." (ib., DA).

⁶⁰ Zapravo, na pročelju kuće koja je sagrađena na mjestu prve, bombardirane u ratu.

⁶¹ "U ovoj je kući djelovao i umro 20. 8. 1928. VLADIMIR FRAN MAŽURANIĆ, 1859, hrvatski književnik. '... Ako i ne govorim hrvatski, to ipak hrvatski snivam... a snivam vrlo često...' 1988, Hrvati u Berlinu." Fotografija u posjedu autora.

⁶² Obavijest, DA. Osim drugih činjenica, tu se donose i održani govori prema magnetofonskim snimkama.

⁶³ Osim izabranih Mažuranićevih "crtica" u izvorniku i njemačkom prijevodu, prvi put je tu objavljen i njegov smrtni list (*Sterbeurkunde* Nr. 1161) u kojem izričito stoji da je zanimanje umrloga bilo "književnik" (*Schriftsteller*).

⁶⁴ Bilo je nazočno dvoje predstavnika Vojne misije SFRJ (Lj. Alajbeg-Beširević i B. Crveniće), predstavnica DKH N. Miranda-Blažević i prof. F. Siegmann kojemu je pripala čast da otkrije ploču.

⁶⁵ Rekao je, između ostaloga: "Mi, koji se također otrgnusmo iz zagrljaja rodne grude te nađosmo prebivalište u krilu Berlina, ovdje gdje je i pokojni V. F. Mažuranić našao svoje utočište, zajedno s Vama kojima smo zahvalni za to gostoprinstvo, objedinismo se u istoj nakani. A zajedništvo i stremjenja ka istim ciljevima uvijek su služila na dobrobit narodima." (Prijepis snimke na magnetofonskoj vrpici, *Obavijest*, Prilozi.)

⁶⁶ Kreuzberg je prije II. svjetskog rata bila jedna od središnjih berlinskih općina, u Kochstrasse bila su smještene velike nakladničke kuće, a u susjednoj ulici, u Friedrichstrasse, uredništva velikih novina. Teška bombardiranja i saveznička podjela grada nakon 1945. potpuno su promijenili lik i karakter ovog, središnjeg dijela Berlina.

⁶⁷ "Meine sehr verehrten Damen und Herren, Kreuzberg war ja schon immer Domizil von internationalen Literaten. Den Mann, den wir heute ehren wollen, zeichnet aus, dass er in der Literatur seiner kroatischen Heimat verhaftet, doch sein Lebensunterhalt als deutscher Publizist verdiente. Er entstammte einer Familie, die bereits bekannte Dichter hervorgebracht hat, gehörte als Rittmeister zu der militärischen Führungsschicht der Osterreichisch-Ungarischen k.u.k. Monarchie, des Vielvölkerstaates und damit Angehöriger einer internationalen Bildungsschicht des 19. Jahrhunderts. (...) Wir ehren mit ihm einen Mann, der heute für Kreuzberg – ich will mal sagen – fast typisch zu sein scheint. Es ist kein Zufall, dass er in der Fremde gerade nach Berlin und hier nach Kreuzberg kam. Hier schrieb er wichtige Teile seines Lebenswerks in kroatischer Sprache, ein Ausdruck der vielfältigen Kultur unseres Bezirks." (*Obavijest*, str. 3/4)

⁶⁸ U *Obavijesti*, prema magnetofonskoj snimci, str. 4/5, donosi se izvorni tekst na njemačkom. U istom dokumentu citira se i brzoglav

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

koji je stigao iz Republičke konferencije SSRN Hrvatske, a potpisao ga je član Predsjedništva, Marijan Radmilović: "Čestitamo i pozdravljamo Hrvatsku kulturno-umjetničku i sportsku zajednicu u Berlinu i njezinu korisnu akciju u vezi sa spomen-obilježavanjem obljetnice književnika Vladimira Frana Mažuranića. Žao nam je što ne možemo uputiti predstavnika naše Konferencije na planiranu svečanost. Zahvaljujemo na pozivu."

⁶⁹ Između ostaloga se u vijesti kaže da je otkrivena ploča "jugoslavenskom književniku" V. F. Mažuraniću, a da je "svečanost organizirao klub jugoslavenskih građana 'Hrvatska zajednica' u suradnji s prosvjetnim organima grada". Nikakvi prosvjetni organi u Berlinu nisu pomogli u organizaciji (a niti novčano), ali je zato TANJUG potpuno prešutio nazočnost službenih gostiju i s jugoslavenske strane.

⁷⁰ Ispravak, *Vjesnik*, DA. L. Brumnjak je kao član KD S. Grgić obavio mnoge poslove oko ove svečanosti, a zaslužan je i za pronalaženje "smrtnog lista". U knjizi je i nekoliko njegovih prepjeva na njemački.

⁷¹ GK pod naslovom *Berlinski spomen na Frana Mažuranića*, 11. 12. 1988. a HN u broju od 20.1. 1989. s naslovom *Spomenploča V. F. Mažuraniću u Berlinu*. (DA)

⁷² NH, 29. siječnja – 11. veljače 1989., No. 2 (452), godina XXXI. Vijest je potpisana s H.D., Njemačka.

⁷³ Danas, 17. 1. 1989. Riječ je o tekstu predavanja, prilagođenog objavljivanju; *Vjesnik*, 10. 12. 1988. (DA)

⁷⁴ Br. 12/1988. U njemačkom tekstu u cijelosti je prenesen govor B. John (DA).

The Cultural Activities of Croats in Berlin (1974-1990)

Srećko LIPOVČAN
Zagreb

In the text a survey is given of the cultural activities of Croats in Berlin in the period from 1974 to 1990, based on the author's documentation and personal insight. The paper deals with a segment of life of a large population (almost 20,000 people, as many as some smaller Croatian cities have!), who satisfied their cultural needs within the Croatian Catholic Mission (established in 1969), or in various forms of activity in their own association, the Croatian Cultural and Sport Community, founded in 1984. Analysed are also activities that took place (in Yugoslav and German associations) under the Yugoslav name, in which Croats took part as well. This is the first attempt of its kind to present and systematize available data, for, systematical research of German, Yugoslav and Croatian sources is yet to come. This study is also a summons for conceiving a comprehensive research project.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 147-169

LIPOVČAN, S.:
KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU ...

Kulturarbeit der Kroaten in Berlin (1974–1990)

Srećko LIPOVČAN
Zagreb

Aufgrund eigenen Dokumentationsmaterials und persönlicher Erfahrungen vermittelt der Verfasser eine Übersicht über die Kulturarbeit der in Berlin lebenden Kroaten im Zeitraum von 1974 bis 1990. Es ist vom Lebensbereich einer großen Bevölkerungsgruppe die Rede (fast 20.000 Menschen, was der Einwohnerzahl einiger kroatischer Kleinstädte nahekommmt!), die ihre kulturellen Bedürfnisse innerhalb der Kroatischen katholischen Mission (gegründet 1969) oder aber durch verschiedene Tätigkeitsformen im Rahmen einer eigenen Vereinigung, d.h. des 1984 gegründeten Kroatischen Kultur- und Sportverbands befriedigte. Mit kritischem Blick verfolgt der Autor außerdem Tätigkeiten, die (in jugoslawischen und deutschen Strukturen) unter jugoslawischem Namen abliefen, da daran ebenfalls Kroaten beteiligt waren. Es handelt sich hier um einen ersten Versuch, verfügbare Angaben darzulegen und zu systematisieren, denn die systematische Prüfung deutscher, jugoslawischer und kroatischer Quellen steht immer noch aus. Diese Studie ist zugleich ein Aufruf zur Konzipierung eines umfassenden Forschungsprojekts.